

ПРИНЦИПИ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ

САПАРОВА Анастасія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Київського міжнародного університету

<https://orcid.org/0000-0001-5569-8192>

МАРИНКЕВИЧ Каріне Самвелівна - студентка магістратури Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.23>

У статті проаналізовано поняття принципу та принципу нотаріальної діяльності на основі думок учених та нормативних джерел. Здійснено історичний аналіз нормативного закріплення питання щодо принципів діяльності міжнародного нотаріату та проведено систематизацію принципів нотаріальної діяльності. Висвітлюється одне з центральних питань нотаріальної діяльності – поняття принципів нотаріального права України та критерії їх класифікації.

Принципи нотаріальної діяльності коригуються та змінюються відповідно до зміни державної політики у сфері нотаріату. Причинами цього є відповідні зміни в державі, у правовому регулюванні нотаріальної діяльності. Нотаріуси у своїй щоденній нотаріальній діяльності повинні дотримуватися розглянутих принципів.

Ключові слова: нотаріат, нотаріус, принципи нотаріальної діяльності, міжнародний нотаріат.

Постановка проблеми

Принципи як центральне поняття, основа системи, узагальнення та поширення будь-якого положення на всі явища тієї галузі, з якої ці принципи було абстраговано, лежать в основі діяльності правової держави, усіх органів державної влади та є стрижнем всієї системи права держави. Одночасно і сама правова система потребує оновлення змісту, організаційних форм та методів функціонування. Ці завдання неможливо виконати без визначення осно-

вних напрямків правового розвитку суспільних правовідносин, складовою частиною яких є нотаріальна діяльність, тобто ці основні напрямки є можливість визначити як принципи побудови та функціонування нотаріату в Україні.

Наявність загальних принципів організації та діяльності нотаріатів різних країн дозволила утворити на міжнародному рівні спеціальну організацію нотаріату – Міжнародний союз нотаріату як неурядову організацію, завдання якої полягають у підтримці, координації та розвитку нотаріальної діяльності на міжнародному рівні на основі загальноновизнаних принципів міжнародного нотаріату. На підставі тісної співпраці між національними нотаріатами Міжнародний союз нотаріату має забезпечувати незалежність та високу значущість нотаріату з метою кращого захисту прав окремих осіб та суспільства в цілому.

У кожній культурі має місце власне розуміння ролі нотаріуса, яке значною мірою впливає на формування його загального образу. З огляду на те, що праця нотаріуса є надзвичайно складною, вона потребує високої кваліфікації, освіченості, незалежності прийняття рішень, «управлінських» функцій під час вчинення правочинів та посвідчення нотаріальних дій, відповідальності за долю людей, інтенсивності праці. Тому з особливою гостротою постає питання щодо нормативної регламентації нотаріальної діяльності, у першу чергу, це стосується офіційного закріплення принципів діяльності

міжнародного нотаріату та об'єктивності віднесення тих чи інших положень до кола принципів.

Стан дослідження проблеми

Питанню дослідження нотаріальної діяльності, у т.ч. і принципів, на яких вона ґрунтується, приділяли увагу такі вчені: Долинська М. С., Комаров В. В., Почтовий М. М., Фурса С. Я., Чижмарь К. І.

Мета і завдання дослідження

Як основну мету цієї наукової розвідки автор вважає спробу надати збалансоване бачення природи принципів національної та міжнародної нотаріальної діяльності, розглянути основні критерії класифікації принципів нотаріальної діяльності, а також охарактеризувати кожен з них.

Виклад основного матеріалу

Принципи нотаріального права – це основні положення, що визначають зміст і сутність нотаріального права України, характеризують організацію та діяльність нотаріальних органів, визначають найсуттєвіші риси цієї галузі права.

Як зазначає В. Б. Аверьянова, поняття «принцип» походить від лат. «*principium*» – основа, початок і трактується як: 1) основне, вихідне положення теорії, вчення тощо, керівна ідея, основне правило діяльності; 2) внутрішнє переконання, погляд, що означає норму поведінки; 3) основа устрою, дії будь-якого механізму, приладу [1, с. 30]. На думку М. М. Почтового, який зазначає, що поняття «принцип» доцільно розуміти як вихідні, керівні ідеї, положення виникнення, розвитку та функціонування суспільних явищ. Крім цього, він акцентує увагу на тісному зв'язку між об'єктивно існуючими певними правилами, що мають основне, вихідне значення, і такими суб'єктивними властивостями, як внутрішнє переконання, погляди [8, с. 7].

Під принципами нотаріального права розуміють основні засади, на яких базується нотаріальне право, організація та здійснення нотаріальної діяльності, порядок вчинення нотаріальних дій нотаріальними

органами України, зокрема нотаріусами [3, с. 100].

Застосування конкретних норм права можливе лише з урахуванням положень, які містять загальні принципи права. Становлення та розвиток нотаріального права базується як на загальноправових принципах, так і на галузевих. Загальноправові принципи відображені в Конституції України.

На міжнародному рівні однією із перших спроб нормативного закріплення принципів міжнародного нотаріату стала доповідь екваторської делегації нотаріусів на пленарному засіданні 89 Міжнародного конгресу Латинського нотаріату, який відбувся у Мексиці у 1965 році. У своєму виступі делегація з Еквадору, цитуючи свого відомого нотаріуса Хорхе Хара Грау, наголосила, що нотаріус у своїй діяльності має керуватись наступними заповідями: поважай своє міністерство; утримайся, навіть якщо маленький сумнів робить неясними твої дії; віддавай належне Правді; дій обачно; вивчай із пристрасстю; радься з Честю; керуйся Справедливістю; обмежуйся Законом; працюй з Гідністю; пам'ятай, що твоя місія є в тому, щоб не було суперечок між людьми [4].

Наступний етап нормативного закріплення принципів міжнародного нотаріату відбувся 18 січня 1986 року, коли були затверджені Бюро при Комісії з міжнародного співробітництва Міжнародної Спілки Нотаріату. Цього ж року 13–15 травня у Гаазі вони були схвалені Постійною Радою Міжнародної Спілки Нотаріату. Серед принципів було визначено наступні:

- 1) нотаріус діє від імені держави, але підкоряється тільки закону;
- 2) функція нотаріату – служіння державі, яке нотаріус здійснює незалежним чином, не входячи в ієрархію державних службовців;
- 3) нотаріус забезпечує неупереджену кваліфіковану юридичну допомогу, законність, рівну справедливість і публічну достовірність приватних актів;
- 4) акти нотаріуса мають особливу доказову, а часто і виконавчу силу;
- 5) діяльність нотаріуса знаходиться у сфері безспірної юрисдикції, при цьому

сприяючи попередженню спорів і конфліктів;

6) як радник, нотаріус виявляє дійсну волю сторін і викладає її в еталонно-кваліфікований юридичний акт;

7) нотаріус зобов'язаний бути членом централізованої організації – нотаріальної палати, чисельність посад нотаріусів підлягає квотуванню;

8) нотаріус несе повну майнову відповідальність за професійні помилки;

9) нотаріус зобов'язаний застрахувати професійні ризики;

10) нотаріус жорстко зв'язаний не тільки законом, а й нормами професійної етики [7].

Дещо пізніше, а саме 17 жовтня 2004 року, у м. Сьюдад-де-Мехіко у Мексиці Асамблеєю нотаріатів-членів Міжнародної Спільки Латинського Нотаріату затверджено Нотаріальні правила професійної поведінки, де закріплено також 10 принципів нотаріальної діяльності, зокрема:

- професійна підготовка – здійснення професійної діяльності зі знанням справи та відповідною юридичною підготовкою, набуттям конкретних знань у питаннях, що становлять інтерес для нотаріату, з урахуванням вказівок його професійних органів;

- нотаріальна контора – організація, у якій нотаріус надає свої послуги таким чином, щоб гарантувати ефективну доступність послуги, забезпечувати свою особисту присутність та дотримуватись графіка роботи відповідно до вимог користувачів;

- відносини з колегами та професійними органами – ґрунтуються на засадах ввічливості, співпраці та солідарності, шляхом взаємного обміну допомогою, послугами та консультаціями;

- конкуренція – нотаріус зобов'язаний поводити себе належним чином, поважаючи вільний вибір сторін, а також чесну конкуренцію між нотаріусами. Нотаріус повинен утримуватися від пошуку клієнтів за допомогою інших засобів, крім власних професійних можливостей;

- реклама – забороняється індивідуальна реклама нотаріуса, що стосується його особистих якостей, а дозволяються суворо інформаційні форми колективної реклами, що здійснюються за ініціативою професій-

них органів або регламентовані ними, з дотриманням рівного ставлення до всіх нотаріусів;

- вибір нотаріуса – здійснюється лише за вільним рішенням зацікавлених сторін. У зв'язку з цим, у рамках свого обов'язку неупередженості, нотаріус повинен утримуватися від будь-якої поведінки, яка навіть опосередковано може вплинути на вільний вибір зацікавлених сторін;

- особистий характер нотаріального втручання – професійне обслуговування нотаріуса характеризується відносинами довіри з користувачами. Нотаріус може використовувати допоміжні засоби та співробітників, за умови, що це не вплине на особистий характер послуги в цілому;

- професійна таємниця – нотаріус повинен піклуватися і діяти таким чином, щоб професійна таємниця зберігалась ним особисто та його співробітниками і працівниками;

- неупередженість та незалежність – уникнення будь-якого особистого впливу на свою діяльність та будь-якої форми дискримінації по відношенню до клієнтів. Під час надання своїх послуг нотаріус повинен збалансувати різні інтереси сторін і підготувати варіант рішення, єдиною метою якого є забезпечення спільної правової безпеки сторін;

- старанність та відповідальність – при виконанні своїх обов'язків нотаріус повинен діяти належним та конструктивним чином: інформувати та консультувати сторони про можливі наслідки необхідної послуги у всіх аспектах покладеної на нього звичайної юридичної процедури; вибирати для дії юридичну форму, найбільш узгоджену з волею сторін; забезпечувати її законність та актуальність; надавати сторонам відповідні роз'яснення, що необхідні для забезпечення відповідності дії прийнятим рішенням та обізнаності сторін щодо юридичної сили дії [10].

Ще одне нормативне закріплення принципів міжнародного нотаріату знайшли 8 листопада 2005 року в документі, затвердженому Асамблеєю нотаріатів-членів Міжнародного союзу нотаріату у м. Рим в Італії. Цього разу вони іменувалися не просто

принципами, а фундаментальними принципами системи Латинського Нотаріату [11, с. 21]. До них віднесені наступні принципи:

1) публічність та професійність – нотаріус є фахівцем у галузі права, публічною посадовою особою, яка призначається на посаду державою з метою надання достовірності правочинам та угодам, що містяться в документах, які він складає, і виступає в якості радника осіб, що звертаються за його послугами;

2) незалежність та неупередженість – будучи наділеним публічною функцією, нотаріус виконує свої обов'язки незалежно і неупереджено, не входячи до ієрархії державних чиновників або службовців;

3) правова безпека клієнта – нотаріальна служба, охоплюючи сукупність правової діяльності у сфері безспірної юрисдикції, забезпечує клієнтові правову безпеку, запобігає можливим суперечкам, які вона може вирішити за допомогою юридичної медіації, та є необхідним інструментом для справлення правосуддя;

4) законність – постійно дотримуючись припису закону, нотаріус при складанні нотаріальних дій інтерпретує волю зацікавлених сторін і адаптує форму її викладу до вимог закону. У зв'язку з цим, нотаріус встановлює особу, правоздатність і, за необхідності, законність повноважень сторін. Нотаріус контролює законність дій, пересвідчуючись при цьому, що воля сторін, що домовляються, була висловлена вільно і свідомо в його присутності, на якому б носії ці дії не оформлювалися;

5) членство в нотаріаті – нотаріуси повинні бути членами колегіального органу. Єдиний орган, що складається тільки з нотаріусів, представляє нотаріат кожної країни;

6) лояльність та чесність – нотаріус зобов'язаний бути лояльним і чесним по відношенню до тих, хто звернувся за його послугами, до держави і колег по професії;

7) професійна таємниця – нотаріус, відповідно до публічного характеру своєї функції, повинен дотримуватися професійної таємниці;

8) об'єктивність та справедливість – для досягнення рівноваги, необхідної для укла-

дення справедливого договору, неупередженість нотаріуса також виражається у наданні належної допомоги тій стороні, яка знаходиться в менш вигідному становищі стосовно іншої сторони;

9) вільний вибір нотаріуса – вибір нотаріуса здійснюється тільки сторонами (клієнтами);

10) професійна деонтологія – нотаріус зобов'язаний дотримуватися правил професійної деонтології як на національному, так і на міжнародному рівні [11, с. 22].

Таким чином, остаточно сформовано десять принципів діяльності сучасного міжнародного нотаріату.

Сьогодні політичний устрій нашої держави орієнтований на демократизацію та навіть лібералізацію взаємовідносин у державі, коли ідеологічні постулати не повинні обмежувати права громадян, а нотаріальна процедура має сприяти їм у вчиненні нотаріальних дій, як визначено ст. 5 Закону України «Про нотаріат» (далі – Закон) [9]. Тому найліпшим критерієм для обґрунтованого розвитку законодавства і, зокрема, нотаріальної процедури можуть служити відповідні принципи, у яких формуються ті вимоги до нотаріальної діяльності, яким вона має відповідати в інтересах суспільства.

Відповідно до джерел закріплення принципів нотаріального процесу в спеціальному нотаріальному законодавстві, існують принципи: законності; обґрунтованості нотаріальних актів; рівності перед законом під час здійснення нотаріальної діяльності; безпосередності; національної мови; допомоги громадянам та організаціям у реалізації їхніх прав; таємниці вчинення нотаріальних дій [5, с. 92].

Розглянемо більш детально кожен із цих принципів.

Принцип законності. На дотримання нотаріусами принципу законності під час вчинення нотаріальних дій законодавцем наголошено у Законі України «Про нотаріат» (ст. ст. 5, 7, 21, 39, 47, 49–51) [9].

Правовою гарантією реалізації принципу законності в нотаріальному процесі є право (відповідно до ст. 50 Закону) на оскарження нотаріальної дії або відмови в її вчиненні. Відповідно до ст. 7 Закону нотарі-

у си у встановленому порядку в межах своєї компетенції вирішують питання, що впливають з норм міжнародного права, а також укладених Україною міжнародних договорів [9].

Вчиняючи нотаріальні дії, нотаріус зобов'язаний точно дотримуватися законів. У конкретнішому розумінні це означає, що нотаріус у своїй діяльності повинен дотримуватися норм процесуального і матеріального права. Реалізація принципу законності вимагає дотримання законності і особами, які звертаються за вчиненням нотаріальної дії. Порухення ними цієї вимоги тягне за собою відмову нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії, як передбачено ст. 49 Закону [9].

У необхідних випадках, виявивши під час вчинення нотаріальних дій порушення закону, нотаріус та інші посадові особи повідомляють про це для вжиття необхідних заходів відповідні підприємства, установи, організації або прокуратуру. Якщо справжність поданого документа викликає сумнів, то нотаріус або інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, мають право затримати такий документ і направити на експертизу (ст. 51 Закону) [9].

Принцип обґрунтованості нотаріальних дій. Принцип обґрунтованості закріплено у ст. ст. 42, 46, 47, 54, 55 Закону [9]. Зміст цього принципу означає, що всі дії нотаріуса мають відповідати дійсним обставинам, а його висновки повинні бути обґрунтованими. Для реалізації цього принципу законодавство передбачає певні правові гарантії.

По-перше, нотаріус має право витребувати додаткові документи й відомості, необхідні для вчинення нотаріальної дії (ст. 46 Закону).

По-друге, нотаріус встановлює особу громадянина (ст. 43 Закону), перевіряє дієздатність громадянина і правоздатність юридичної особи, повноваження представника (ст. 44 Закону), посвідчуючи угоди і вчиняючи деякі інші нотаріальні дії – справжність підписів учасників правочинів та інших осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії (ст. 45 Закону). При посвідченні угод перевіряються дійсні наміри сторін (ст. 54 Закону) [9].

По-третє, для забезпечення об'єктивного підходу до вчинення нотаріальних дій Закон регулює певні обмеження у праві здійснення нотаріальних дій. Це необхідно, щоб запобігти використанню службового становища і необ'єктивності у вирішенні питань, пов'язаних із вчиненням нотаріальних дій (ст. 9 Закону) [9].

Принцип рівності перед законом під час здійснення нотаріальної діяльності, перш за все, встановлений у ст. 24 Конституції України [6], де передбачено рівність усіх перед законом. Тобто кожна особа, яка звернулася до нотаріальних органів за вчиненням нотаріальних дій, не повинна мати привілеїв за будь-якими ознаками, зокрема щодо політичних, релігійних переконань, майнового стану, місця проживання та ін [3, с. 100].

Варто вказати на те, що принцип рівності перед законом поширюється також на нотаріусів незалежно від того, чи вони є державними, чи займаються приватною нотаріальною практикою. Про це наголошено законодавцем у статті 1 Закону України «Про нотаріат» [9], де зазначено, що документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу.

Принцип безпосередності передбачає, що під час учинення нотаріальних дій повинні бути присутніми всі учасники правочинів та не допускається вчинення нотаріальної дії нотаріусами у разі відсутності її учасників або їхніх уповноважених представників. Також нотаріуси зобов'язані: встановити особу учасників цивільних відносин та перевірити дійсність і законність пред'явлених документів, а за посвідчення правочинів перевірити справжність підписів учасників правочинів та інших осіб, які звернулися до нього [3, с. 101].

Принцип сприяння громадянам та організаціям у здійсненні їхніх прав і законних інтересів реалізується відповідно до ст. 5 Закону [9]. Принциповим положенням у діяльності нотаріуса та інших посадових осіб, які вчиняють нотаріальні дії, є їхній обов'язок сприяти громадянам та організаціям у здійсненні їхніх прав та законних інтересів, щоб юридична необізнаність не була використана на шкоду заінтересованим особам (ст. 5 Закону) [9]. Форми такого сприяння можуть

бути різними. Нотаріус роз'яснює права та обов'язки заінтересованим особам, попереджає про наслідки вчинюваної нотаріальної дії. Також він має право витребувати від організацій і посадових осіб необхідні для вчинення нотаріальних дій документи чи відомості, давати конкретні роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультації правового характеру. У необхідних випадках на прохання громадян чи організацій може складати проекти угод і заяв, виготовляти копії документів та виписки з них.

Принцип національної мови. Мова нотаріального діловодства визначається статтею 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Відповідно до змісту цього принципу нотаріальне провадження здійснюється українською мовою чи мовою більшості населення місцевості. Для забезпечення реалізації принципу заінтересованим особам, котрі не володіють мовою, якою здійснюється нотаріальне діловодство, тексти оформлюваних документів повинні бути перекладені нотаріусом або перекладачем (ст. 15 Закону) [9].

Принцип додержання таємниці вчинюваних нотаріальних дій. Нотаріуси та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, зобов'язані додержувати таємниці цих дій (ст. 8 Закону) [9]. Це означає, що вони не можуть розголошувати відомості, що стали їм відомі у зв'язку з вчиненням нотаріальних дій. Вимога додержання таємниці вчинюваної нотаріальної дії стосується не тільки змісту дії, а й самого факту її вчинення. Це правило поширюється і на той час, коли вони вже не працювали в нотаріальній конторі. Обов'язок додержувати таємниці вчинюваних нотаріальних дій поширюється також на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків. Це, насамперед, працівники нотаріальних контор, посадові особи органів місцевого самоврядування, а також технічний персонал – друкарки, секретарі та ін. До кола цих осіб слід долучити й тих, яким про вчинювані нотаріальні дії стало відомо під час перевірок, ревізій, узагальнення практики, стажування, проходження виробничої практики. На цих осіб також по-

ширюється правило додержання таємниці, якщо вони перестали працювати на попередній роботі або пішли на пенсію.

Правило додержання таємниці вчинюваних нотаріальних дій не поширюється безпосередньо на самих заінтересованих осіб. Вони можуть повідомляти будь-кому про вчинені ними нотаріальні дії. Додержання таємниці вчинюваних нотаріальних дій є специфічним принципом нотаріального процесуального права, який забезпечує конфіденційність взаємовідносин нотаріуса та заінтересованих осіб, дає правові гарантії належного захисту суб'єктивних прав. Конфіденційність повинна бути забезпечена можливістю провести бесіду і вчинити нотаріальну дію в окремому приміщенні, що в наших умовах не завжди можливо здійснити.

Реалізація принципу додержання таємниці вчинюваних нотаріальних дій передбачає, що нотаріальні дії слід здійснювати в присутності тільки безпосередньо заінтересованих осіб. У необхідних випадках можуть бути присутні особи, які надають допомогу у вчиненні нотаріальних дій. Це представники, перекладачі. Можуть бути також присутніми особи, які підписують документ за неписьменного чи хворого, але вони не повинні бути обізнаними зі змістом документа.

Цей принцип також забезпечується положенням про те, що офіційні документи про вчинення нотаріальних дій видаються тільки громадянам чи юридичним особам, щодо яких вчинялись нотаріальні дії, або їхнім представникам. Закон передбачає і певні винятки з цього принципу. Суд, арбітражний суд, прокуратура, органи дізнання і слідства можуть за своїми письмовими постановами чи ухвалами вимагати видачі довідок про вчинені нотаріальні дії, а також документів у зв'язку з кримінальними, цивільними і господарськими справами, що знаходяться в їхньому провадженні.

Отже, можна зробити висновок, що до порушення вказаних справ у цих органах запити про вчинені нотаріальні дії є недопустимими. Крім того, положення цього принципу вимагають передавання документів і довідок у такий спосіб, щоби з ними не могли ознайомитися сторонні особи.

Висновки

Резюмуючи, можна зазначити, що деякі принципи діяльності сучасного міжнародного нотаріату є збалансованими та дозволяють охопити всі сторони нотаріальної діяльності в аспекті керівних, вихідних положень, якими керуються в повсякденній діяльності нотаріуси.

Принципами національного нотаріального права є основні засади, на яких базується нотаріальне право, котрі найбільш повно відображають зміст нотаріального законодавства щодо проведення державної політики в організації та здійсненні нотаріальної діяльності, порядку вчинення нотаріальних дій нотаріальними органами України, у тому числі нотаріусами. Усі принципи нотаріального права пов'язані між собою та доповнюють один одного. Принципи нотаріального права корегуються та змінюються відповідно до зміни державної політики в галузі нотаріату. Причинами цього є відповідні зміни в державі, у правовому регулюванні нотаріальної діяльності. Нотаріуси у своїй щоденній нотаріальній діяльності під час здійснення нотаріального процесу з учинення конкретних нотаріальних дій повинні дотримуватися вищевказаних принципів.

Література

1. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
2. Долинська М. С. Основні принципи нотаріального процесуального права України. Юридичний науковий електронний журнал № 4/2020. С. 55–58.
3. Долинська М. С. Основні принципи українського нотаріального права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С.99–108
4. Заповіді нотаріату. URL: <http://vinnotariat.com.ua/notariat/zapovidi-notariatu/>. (дата звернення: 12.11.2023).

SUMMARY

The article analyzes the concept of the principle and the principle of notarial activity based on the opinions of scientists and normative sources. A historical analysis of the normative consolidation of the issue of the principles of international notary activity was carried out, and the principles of notarial activity were systematized. One of the central issues of notarial activity is highlighted – the concept of the principles of notarial law of Ukraine and the criteria for their classification.

The principles of notarial activity are adjusted and changed in accordance with changes in state policy in the field of notarial services. The reasons for this are the corresponding changes in the state, in the legal regulation of notarial activity. Notaries in their daily notarial activity must adhere to the considered principles.

Key words: notary, notary, principles of notarial activity, international notary.

5. Комаров В. В. Нотариат и нотариальный процесс : учебник. Харьков : Право, 2019. 416 с.
6. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
7. Латинський нотаріат. URL: https://studopedia.com.ua/1_5392_latinskiy-notariat.html. (дата звернення: 11.11.2023).
8. Почтовий М. М. Принципи правової політики України. *Право і Безпека*. 2009. № 5. С. 6–9 URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2009_5/PB-5/PB-5_1.pdf. (дата звернення: 18.11.2023).
9. Про нотаріат : Закон України № 3425-XII від 2 вересня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39.
10. Принципи нотаріальної етики. URL: <http://npu.org.ua/wp-content/uploads/2018/04.pdf> (дата звернення: 11.11.2023).
11. Невзорова І. В. Принципи діяльності міжнародного нотаріату. *National law journal: theory and practice*. Травень 2019. С. 19–22.